

ДВА ТИПИ МОРАЛЬНИХ РІШЕНЬ

Питання взаємодії інтуїтивних та раціональних чинників у моралі з давніх часів турбувало філософів. Прихильники етичного інтуїтивізму — від британської моральної філософії XVIII сторіччя (Е. Шефтсбері, Ф. Хатченсон, Д. Г'юм, С. Кларк, Р. Прайс, Г. Сиджвік) і до наших днів (Р. Ауді, Д. Інок, М. Г'юмер, Д. Макнотон, Р. Шейфер-Ландау) — схильні бачити інтуїтивний чинник як засадовий для моралі. Причому розуміння інтуїції у цих авторів може суттєво різнитись. У сентименталістській версії її поглумачують як своєрідне моральне почуття, а в інтелектуалістській — як самоочевидність головних моральних суджень. На противагу інтуїтивізму, раціоналізм в етиці (Сократ, Платон, Кант, утилітаристи, Габермас, Роулз тощо) акцентує увагу на значенні тих моральних орієнтирів, які виведено шляхом міркувань. Слід зазначити, що інтуїтивізм та раціоналізм в етиці є дуже розмаїтими і спрямовані на вивчення як питання, якою є мораль (дескриптивний аспект), так і питання, якою вона повинна бути (нормативний аспект).

Початок XXI сторіччя позначений значним зростанням дослідницького інтересу до питання взаємодії раціональних та інтуїтивних чинників у моралі. В першу чергу дослідників цікавить їхній вплив на процес формування моральних суджень та прийняття моральних рішень. Пов'язаний цей інтерес насамперед з дослідженнями представників нейронаук, які напрацювали значний обсяг емпіричного матеріалу, що стосується цієї проблеми. Поряд з цим матеріалом з'явилися кілька головних теоретичних моделей, які його пояснюють. Наприклад, Дж. Гайдт обстоює примат моральної інтуїції,

яка з'являється швидше, ніж міркування, і визначає, в якому напрямку людина потім розмірковуватиме [Haidt, 2010: р. 807]. Двопроцесну теорію Дж. Грина ґрунтовано на ідеї, що деякі моральні судження спричинені автоматичними емоційними реакціями, а інші базовані на контрольованих свідомих міркуваннях [Greene, 2014]. Конфліктна модель Б. Гюрчай та Дж. Берона тлумачить інтуїтивні та раціональні чинники як такі, що змагаються за контроль над реакцією суб'єкта, а порядок їх появи у свідомості є не фіксованим, а мінливим [Güçşay, 2017].

Саме в річищі, визначеному працями цих дослідників, відбувається наш науковий пошук. В попередніх публікаціях було проаналізовано роль емоційних та раціональних чинників у прийнятті моральних рішень [Надурак, 2016] та здійснено критичний аналіз інтуїтивних моральних рішень [Надурак, 2017]. Метою цієї статті є пошук теоретичної моделі, яка могла б узагальнити та класифікувати відомі на сьогодні дані про інтуїтивні та раціональні моральні рішення. Як засадовий для побудови такої моделі буде використано двосистемний підхід Д. Канемана.

Статтю ґрунтовано на методологічній установці емпіричної етики, що передбачає використання результатів емпіричних досліджень у міркуваннях на етичну тематику та прийнятті моральних рішень [Воггу, 2004: р. 1].

Двосистемний підхід: загальні засади

Ми погоджуємось з тими дослідниками, що зауважили величезну складність механізму, який стоїть за прийняттям моральних рішень, та зробили висновок, що складно в одній теоретичній конструкції охопити весь процес моральних міркувань та прийняття рішень і це може пояснити, чому досі не існує загальноприйнятої описативної моделі моральних суджень та рішень [Bartels, 2015: р. 504]. Проте для окремих аспектів цієї проблеми вже вироблено узагальнюючі теоретичні моделі, які отримали широку підтримку в дослідницьких колах. Зокрема, це стосується проблем взаємодії інтуїції та міркувань у прийнятті моральних рішень. Більшість сучасних наукових уявлень в цій галузі ґрунтовано на підході, який найяскравіше репрезентовано працями нобелівського лауреата Д. Канемана.

Він веде мову про два способи, режими (*modes*) мислення або ж два типи когнітивних процесів (*two types of cognitive processes*), які позначає як Система 1 та Система 2 (термінологію було запозичено ним у К. Станович та Р. Веста [Stanovich, 2000]). В такий спосіб він прагнув узагальнити результати своїх досліджень (у співпраці з А. Тверські) та висновки своїх колег, які працюють у цій галузі. Д. Канеман зазначає, що серед останніх існує достатня міра згоди щодо характеристик, які відрізняють ці два типи когнітивних процесів. Система 1 діє автоматично, швидко, в режимі мінімальних зусиль або без них та без відчуття свідомого контролю [Kahneman, 2011: р. 20]. Система 2 приділяє увагу тій ментальній активності, яка потребує концентрації, вибору. Саме увага є загальною характеристикою всіх операцій Системи 2 [Kahneman, 2011: р. 22].

Як правило, ми себе асоціюємо саме із Системою 2, тобто зі свідомим, мислячим «Я», яке має певні переконання, робить вибір, вирішує, про що думати та що робити [Kahneman, 2011: р. 21]. Операції Системи 2 є повільнішими, ніж у Системи 1, потребують зусиль, доступніші для свідомого моніторингу та контролю, передбачають серійність, гнучкі та потенційно здатні бути керованими правилами [Kahneman, 2003: р. 698].

Коли ми перебуваємо при свідомості, то працюють обидві системи: Система 1 — автоматично, а Система 2 — в режимі мінімальних зусиль. Система 1 постійно генерує для Системи 2 пропозиції у вигляді вражень, передчуттів, почуттів, намірів і якщо Система 2 схвалює їх, то вони перетворюються на переконання та дії. Тобто Система 1 породжує враження і почуття, які є головним джерелом переконань та свідомих виборів для Системи 2. Коли Система 1 стикається із ситуацією, для якої у неї немає відповіді, то вона звертається до Системи 2 для її вирішення за допомоги більш детальної та цілеспрямованої обробки. Саме Система 2 відповідає за постійний контроль поведінки і мобілізується, коли ми можемо здійснити помилку [Kahneman, 2011]. Хоча Система 2 здатна контролювати Систему 1, здебільшого цей контроль є доволі слабким [Kahneman, 2003: р. 699]. Щодо ефективності роботи, то переважно Система 1 працює добре й адекватно реагує на завдання, що стоять перед людиною, проте вона має свої недоліки, які систематично ведуть до помилок, що виникають за певних обставин. Подолати їх можна через цілеспрямовані зусилля та знання Системи 2.

Двопроцесна теорія моральних суджень

Слід зазначити, що теоретичні моделі, ґрунтовані на двох типах когнітивних процесів, дослідники уже досить давно використовують при аналізі взаємодії моральної інтуїції та міркувань. Найвідомішою з такого роду теорій є *двопроцесна теорія моральних суджень (dual-process theory of moral judgment)* Дж. Грина. Для її ілюстрації він наводить приклад цифрової фотокамери, яка може функціонувати в автоматичному та ручному режимах. Автоматичний режим пропонує набір налаштувань, які оптимізовані для різних ситуацій, наприклад, «портрет», «пейзаж» тощо. Саме їх ми використовуємо переважну кількість часу. Але інколи ми переходимо в ручний режим, який дає змогу самостійно налаштувати різні параметри фотозйомки. Мозок людини також функціонує у подібних режимах. З одного боку, ми маємо автоматичні налаштування (рефлекси, інтуїція), що автоматично керують поведінкою. Більшість часу ми покладаємось на них і вони добре виконують свої функції. Наш мозок також має «ручний режим» роботи, який працює свідомо, його операції переживаються як вільно вибрані і часто потребують зусиль для здійснення (саме його ми часто й називаємо мисленням) [Greene, 2014: р. 697].

Ґрунтуючись на цих міркуваннях, Дж. Грин розвиває двопроцесну теорію моральних суджень: деякі моральні судження спричинені автоматичними емоційними реакціями (наприклад, емпатією), аналогом яких є автома-

тичні налаштування фотокамери. Інші моральні судження формуються в «ручному режимі», тобто ґрунтовані на контрольованих, свідомих міркуваннях і передбачають усвідомлене застосування моральних принципів у відповідних ситуаціях [Greene, 2014: р. 713]. Важливо те, що «автоматичні налаштування» у людини не обов'язково повинні бути «вбудованими», тобто вродженими, вони також можуть бути здобуті чи модифіковані через досвід групового культурного життя чи індивідуальний досвід [Greene, 2014: р. 698].

Отже, згідно з Грином, існують два способи прийняття моральних рішень: «автоматичний», ґрунтований на готових рішеннях, які були вироблені іншими чи персонально нами щодо типових ситуацій (проявляється через емоційні реакції та усталені норми і принципи поведінки), та «ручний», який потребує свідомих міркувань і використовується щодо нетипових ситуацій, стосовно яких немає прийняттого автоматичного рішення.

Теорія Дж. Грина, привернувши увагу дослідників, мала своїм наслідком серію експериментів, які покликані були її перевірити (їх огляд можна знайти в статті групи авторів на чолі з Г. Тинго [Tinghög, 2016]). Значна частина цих досліджень підтвердила висновки Дж. Грина, хоча були й такі, які не змогли цього зробити (про них також йдеться в згаданій статті).

Слід зауважити, що в дослідницькому середовищі немає вагомих заперечень того, що існують два різновиди процесів прийняття моральних рішень — інтуїтивні (отже, автоматичні) та раціональні (ґрунтовані на свідомих міркуваннях). Цей факт є достатньо очевидним, щоб не викликати дискусій. Суперечки тривають переважно навколо питання взаємодії між ними. Наприклад, Д. Пізарро та Ч. Геліон вважають підхід, який протиставляє емоції та розум у прийнятті моральних рішень (*dual-process approach*), надто прямолінійним. Він хибно зображає ці два процеси, які взаємодіють між собою в складний спосіб [Helion, 2015: р. 110]. Емоції та раціональні міркування найкраще тлумачити як набір процесів, які настільки глибоко переплетені, що їх не можна розглядати крізь призму звичайної дихотомії. Індивіди, використовуючи різні стратегії, здатні вибірково приглушити чи посилити емоції (часто заради досягнення мети вищого порядку) і в такий спосіб формують внесок власних емоцій в моральні судження [Helion, 2015: р. 122]. Б. Гюрчай та Дж. Берон пропонують конфліктну модель (*conflict model*) взаємодії цих двох процесів, тобто стверджують, що вони змагаються за контроль над реакцією суб'єкта і результат цієї боротьби залежить як від суб'єкта, так і від самої проблеми. Порядок їх появи у свідомості є не фіксованим, а мінливим [Gürçay, 2017]. Тому вони відкидають спробу побудувати для моральних рішень «стандартну модель інтервенції» (*default interventionist model*), в якій спочатку з'являється автоматична емоційна реакція, а потім втручається раціональний процес, щоб її коригувати.

Два типи моральних рішень

Попри окремі критичні зауваження, підхід, який виокремлює два різновиди когнітивних процесів (умовно інтуїтивні та

раціональні), залишається на сьогодні домінуючим. Спростування головних критичних зауважень, що були висловлені на його адресу, можна знайти в статті Дж. Еванс та К. Станович [Evans, 2013]. Тому ми у своєму дослідженні процесу прийняття моральних рішень ґрунтуватимемось саме на ньому. Як засадову модель буде використано підхід Д. Канемана.

Водночас ми вважаємо за необхідне уникнути вживання термінів «Система 1» та «Система 2», які Д. Канеман використовує для позначення двох типів когнітивних процесів. Причини цього розкрито в статті Дж. Еванс та К. Станович (остання, до речі, свого часу запропонувала терміни Система 1 та Система 2, проте з часом дійшла висновку про їх некоректність). Проблему з цими термінами вони вбачають у тому, що їх використання нашою думкою про існування в мозку двох окремих систем, які відповідають за два типи когнітивних процесів, проте стверджувати це буде перебільшенням [Evans, 2013: р. 225]. Крім того, ті феномени, які охоплює поняття «Система 1», насправді є не єдиною системою, а набором різних систем [Evans, 2013: р. 225]. Останнє зауваження ми вважаємо особливо доречним, оскільки в своїй попередній статті показали, що інтуїтивні моральні рішення є досить різноманітними: такими, що ґрунтовані на емоціях, завчених до автоматизму нормам, морально ризикових психологічних схильностях [Надурак, 2017]. Тому охоплювати їх терміном «Система 1» було б не зовсім доречним, оскільки вони не є єдиною цілісною системою.

Самі Дж. Еванс та К. Станович пропонують використовувати поняття «процеси першого типу» та «процеси другого типу» (*Type 1 and 2 processing*) [Evans, 2013: р. 226], позначаючи ними два типи процесів обробки інформації, перший з яких серед широкого загалу заведено називати інтуїтивним, а другий пов'язують з мисленням. Ці поняття, позначаючи якісно відмінні форми обробки інформації, водночас допускають, що вони можуть ґрунтуватись на множинних когнітивних чи нейронних системах [Evans, 2013: р. 226].

Визначальною характеристикою процесів першого типу є їх автономність [Evans, 2013: р. 236]. Тобто вони не залежать від вхідних даних від систем управління вищого рівня (тих, що пов'язані з мисленням, контролем. — *B.H.*), а відбуваються, коли мають місце відповідні стимули, що їх ініціюють [Evans, 2013: р. 236]. Визначальною рисою процесів другого типу є так зване когнітивне роз'єднання (*cognitive decoupling*) [Evans, 2013: р. 236], під яким мається на увазі людська здатність утворювати вторинні образи [Evans, 2013: р. 237]. Під вторинними образами в психології мають на увазі образи (уявлення), які продовжують зберігатись у свідомості після припинення дії подразників на органи відчуття. Саме завдяки існуванню таких образів є можливим людське мислення, яке ними оперує.

Поділяючи критичні зауваження Дж. Еванс та К. Станович щодо термінів Система 1 та Система 2, ми надалі ґрунтуватимемось на запропонованій ними альтернативній термінології. Відповідно пропонуємо вести мову про

перший та другий типи процесів прийняття моральних рішень (їхнім результатом, у свою чергу, є моральні рішення першого та другого типів). Водночас, даючи їм визначення, ми ґрунтуватимемось переважно на характеристиках, які давав двом типам Д. Канеман (оскільки визначальні характеристики Дж. Еванс та К. Станович є, на нашу думку, занадто широкими щодо першого типу процесів та надміру вузькими для другого). Оскільки Система 1, згідно за Д. Канеманом, діє автоматично, швидко, в режимі мінімальних зусиль або без них та без відчуття свідомого контролю [Kahneman, 2011: р. 20], то надалі під поняттям «моральні рішення першого типу» позначатимемо автоматичні, швидкі, прийняті в режимі мінімальних зусиль та контролю моральні рішення. *Моральними рішеннями другого типу* є ті, яким передують цілеспрямовані міркування індивіда. Самі міркування передбачають увагу, зусилля, контроль, повільнішу роботу, тобто всі головні характеристики, якими Д. Канеман наділяв Систему 2.

Моральні рішення першого типу

Ми вже зазначали, що когнітивні процеси першого типу досить часто називають інтуїтивними. Наприклад, Д. Канеман інтуїтивними називає судження, що безпосередньо відображають враження, згенеровані Системою 1 без втручання Системи 2 [Kahneman, 2003: р. 699]. Ми вважаємо цілком можливим тлумачити терміни «моральні рішення першого типу» та «інтуїтивні моральні рішення» як рівнозначні. Проте надаватимемо перевагу першому термінові, оскільки поняття «моральна інтуїція» є достатньо широким і може мати різне тлумачення у різних авторів.

В попередній статті ми виокремили три різновиди інтуїтивних моральних рішень: інтуїтивно-емоційні рішення, інтуїтивно-нормативні рішення та рішення, прийняті під впливом морально-ризикових психологічних схильностей [Надурак, 2017]. Саме їх можна називати головними різновидами моральних рішень першого типу.

Інтуїтивно-емоційні рішення — це рішення, прийняті під впливом емоцій, які супроводжують процес прийняття моральних рішень, як-от емпатія, сором, огида, відроза, турбота тощо.

Інтуїтивно-нормативними є рішення, прийняті під впливом інтеріоризованих через соціокультурне навчання норм, які викликають автоматичне оцінне відчуття «добре — погане», без свідомого процесу міркувань. Дослідники вже неодноразово звертали увагу на те, що свідомо засвоєні норми з часом можуть викликати автоматичну інтуїтивну реакцію. Наприклад, Г. Тинґо та інші зауважують, що інтуїтивні моральні рішення можуть ґрунтуватись на певних правилах, які були попередньо вироблені індивідом на підставі раціональних міркувань [Tinghög, 2016]. Р. Мелон та Ш. Ніколс також вважають, що попередньо засвоєні правила можуть актуалізуватись у відповідній ситуації без свідомих цілеспрямованих зусиль [Mallon, 2011: р. 285], тобто, по суті, стати автоматичними. Водночас Р. Мелон та Ш. Ніколс

критикують прихильників двосистемного підходу за ігнорування цього аспекту. Слід зазначити, що така критика є безпідставною, адже, наприклад, Дж. Грін погоджується з тим, що «автоматичні налаштування» у людини не обов'язково повинні бути «вбудованими», тобто вродженими, вони також можуть бути здобуті чи модифіковані через досвід групового культурного життя чи індивідуальний досвід [Greene, 2014: р. 698]. Зрештою, Д. Канеман теж стверджує, що інтуїтивними можуть бути рішення, ґрунтовані на тривалій практиці, та відзначає їх високу ефективність [Kahneman, 2003: р. 699]. В іншій праці, аналізуючи складові Системи 1, він однозначно стверджує, що певні її вміння є вродженими, а інші стають швидкими та автоматичними «завдяки тривалій практиці» [Kahneman, 2011: р. 22]. Як приклад він наводить вміння читати, розуміти нюанси соціальних ситуацій, давати швидко відповідь на запитання «Яке місто є столицею Франції?» чи миттєво віднаходити сильні шахові рішення. Цілком очевидно, що до останнього типу вмінь можуть належати вміння приймати рішення, засадовими для яких є засвоєні моральні норми та принципи, у практикуванні яких людина має тривалий досвід. Тому, гадаємо, немає підстав звинувачувати прихильників двосистемного підходу в ігноруванні цієї проблеми.

Третім різновидом моральних рішень першого типу є *рішення, прийняті під впливом морально-ризикових психологічних схильностей*. Це схильності, які, не усвідомлюючись людиною, примушують її міркувати у певному напрямку та приймати рішення, які інколи є неприйнятними з точки зору логіки та етики. Як приклад можна навести схильність до підтримки свого оточення (парохіалізм), схильність бути інтуїтивним прокурором, реакція на дистанцію, упередження підтвердження тощо (детальніше їхню дію описано в нашій попередній статті [Надурак, 2017]). Сюди ж можна віднести соціальні евристики, які виокремив Г. Гігерензер, як-от схильність робити так, як робить більшість [Gigerenzer, 2008: р.41], слідувати типовим правилам [Gigerenzer, 2008: р. 3], «око за око» [Gigerenzer, 2008: р. 42], схильність «залишатись в строю» [Gigerenzer, 2008: р. 2]. Евристики у Гігерензера є певними стандартними рішеннями соціальної взаємодії, які самі по собі не є добрими чи злими і можуть призводити як до моральних, так і до аморальних вчинків [Gigerenzer, 2008: р. 3].

Описані різновиди моральних рішень мають характеристики, що були вище наведені у визначенні моральних рішень першого типу. Тобто вони з'являються автоматично, швидко і не потребують зусиль або свідомого контролю. Можливість такого роду рішень зумовлена тим, що вони, по суті, є готовими рішеннями, які має індивід. Сформовані вони були у процесі біосоціокультурної еволюції чи індивідуального досвіду особи. Тому людина має нагоду скористатись ними без попередніх міркувань, які потребують додаткових когнітивних зусиль. Сприймаючи сигнали середовища, мозок несвідомо співвідносить їх з тими відповідями, які має, і, знайшовши відповідність, автоматично та швидко пропонує готове рішення.

Моральні рішення другого типу

Як було зауважено, моральними рішеннями другого типу є ті, яким передують цілеспрямовані міркування індивіда. Ці міркування можуть бути як проясненням моральних рішень першого типу, так і такими, що прагнуть вибудувати неінтуїтивне рішення, наприклад, обґрунтувати необхідність пожертвувати життям близької людини заради світлого майбутнього всієї країни.

Насамперед слід усвідомити, що уявити собі «чисті» рішення другого типу можна тільки гіпотетично. Дж. Грін слушно зауважує, що інтуїтивні «автоматичні налаштування» головного мозку можуть функціювати без «ручного», тобто свідомого режиму, але зворотне неможливе [Greene, 2014: p. 698]. Д. Канеман теж пише, що «вимкнути» Систему 1 неможливо [Kahneman, 2011: p. 25]. Тому будь-яке раціональне моральне рішення неминуче супроводжують інтуїтивні «поради», адже в процесі раціональних міркувань в свідомості завжди з'являються певні моральні інтуїції. Людина не може їх уникнути, а здатна хіба що дистанціюватись від них, прийнявши рішення на підставі певного усвідомлюваного правила чи принципу. В такому випадку можна стверджувати, що хоча процес прийняття рішення і зазнавав впливу інтуїтивних реакцій, проте засадовим для самого рішення було певне усвідомлюване неінтуїтивне правило.

Загалом можна виокремити два різновиди моральних рішень другого типу: 1) рішення, які є раціоналізацією інтуїтивних реакцій (пропонуємо називати їх *раціоналізованими моральними рішеннями*); 2) рішення, в zasadничені не інтуїтивною реакцією, а свідомо обраними правилом, принципом, нормою (їх називатимемо *раціональними моральними рішеннями*).

Щодо раціоналізованих моральних рішень варто зазначити наступне. Хоча й моральним рішенням другого типу передують цілеспрямовані міркування індивіда, це не заперечує можливості того, що засадовою для самих міркувань була інтуїтивна реакція, яка й потребувала, через різні причини, раціоналізації. Термін «раціоналізація» заведено вживати у двох значеннях. По-перше, як прагнення індивіда до раціонального обґрунтування своїх ідей і поведінки, навіть у тих випадках, коли вони ірраціональні; по-друге, як організація якої-небудь діяльності більш доцільними, раціональними способами. Обидва визначення догідні для пояснення раціоналізованих моральних рішень.

Щодо першого значення зазначимо, що рішення другого типу може бути лише раціональним обґрунтуванням інтуїтивного рішення. Перед тим як прийняти остаточне рішення, людина може вдатись до розмірковувань, які будуть обґрунтуванням первинної інтуїції. Потреба в такому обґрунтуванні може виникнути, наприклад, для того, щоб виправдати своє рішення. Нерідко дослідники стверджують, що абсолютна більшість моральних рішень людини є лише постраціоналізацією інтуїтивної реакції [Haidt, 2001].

Щодо другого значення терміна «раціоналізація», тобто як організації якої-небудь діяльності більш доцільними, раціональними способами,

зазначимо наступне. Д. Канеман пише, що коли Система 1 стикається з труднощами, то вона звертається до Системи 2 для розв'язання проблеми за допомоги більш детальної та цілеспрямованої обробки [Kahneman, 2011: р. 24]. В ситуації прийняття моральних рішень, на нашу думку, така потреба може виникнути, серед іншого, у випадку складності застосування інтуїтивних рішень до конкретної ситуації. Інколи моральні рішення першого типу потребують значних міркувань для свого застосування, оскільки конкретні ситуації можуть видаватись індивідові не завжди типовими чи перебувати на «периферії типовості». У цьому випадку індивід розмірковує, як саме застосувати безсумнівні для нього інтуїтивні реакції, але не ставить їх під сумнів. Наприклад, для людини безсумнівною є норма, яка забороняє обманювати, проте вона не впевнена, чи варто беззастережно їй слідувати у ситуації, в якій це може призвести до однозначних негативних наслідків. У результаті вона може прийняти скориговане інтелектом інтуїтивне рішення.

Раціоналізація як організація якої-небудь діяльності більш доцільними, раціональними способами може бути задіяна також у випадку конфлікту між різними моральними інтуїціями. Наприклад, між емоційною реакцією та нормою, що продиктована традицією чи вимогами справедливості й милосердя. Звичайно ж, немає підстав стверджувати, що моральні рішення першого типу є чітко структурованою множиною, в якій кожне рішення має визначену сферу компетенції. Ці рішення формувались під впливом чинників різного походження і можуть суперечити одне одному. Тому в деяких ситуаціях потрібні свідомі міркування, щоб визначити відповідний варіант дій.

Іншим різновидом моральних рішень другого типу є *раціональні моральні рішення*, засадовими для яких є не інтуїтивна реакція, а свідомо обрані правило, принцип, норма. Такого роду рішення можуть, наприклад, прийматись у ситуаціях, для яких не існує готових інтуїтивних рішень, наприклад, у випадках, пов'язаних з новими сферами суспільної реальності (зокрема, сьогодні такі ситуації виникають у сфері робототехніки, екології, біотехнологій тощо). Людина, усвідомлюючи невідповідність інтуїтивних реакцій таким ситуаціям, вдається до раціонального пошуку нових норм. Причиною таких рішень також може бути прагнення змінити свою поведінку, ґрунтуючи її на нових етичних засадах. У такому випадку людина вдається до гальмування інтуїтивної реакції та свідомо обирає норму чи принцип, на якій ґрунтуватиметься її поведінка. Ними можуть бути, для прикладу, такі універсальні принципи, як категоричний імператив, принцип максимізації щастя для більшої кількості людей (утилітаризм) або ж конкретна норма, що вимагає нової поведінки в певній ситуації.

Висновки

Сподіваємося, що пропонована у статті класифікація моральних рішень поглибить розуміння ролі раціональних та інтуїтивних чинників у моралі. Положення про складність їх взаємодії є одним з найважливіших висновків

з даного дослідження. Ця складність, зокрема, виявляється в тому, що певна частина моральних рішень першого типу (інтуїтивних) є доведеними до автоматизму моральними рішеннями другого типу (що опосередковані міркуваннями). З іншого боку, значна частина моральних рішень, які претендують на раціональність, насправді мають у своїй основі інтуїтивний стимул. Тому ті моральні рішення, які людина приймає щодня, часом являють собою результат складної взаємодії інтуїтивних спонук та раціональних міркувань.

Інший важливий висновок полягає в тому, що інформація про типи та різновиди моральних рішень і чинники, які за ними стоять, може мати вагоме значення для розвитку моральної самосвідомості індивіда. Його моральний самоаналіз буде значно глибшим, коли ґрунтуватиметься не тільки на знаннях про те, якою має бути правильна поведінка, але й на усвідомленні природи самих моральних рішень. Адже, до прикладу, багато інтуїтивно очевидних рішень можуть насправді бути спричиненими морально не релевантними факторами, або ж рішення, які людина вважає свідомими і раціонально зваженими, можуть виявитися лишень раціоналізацією інтуїтивних спонукань. Тому інформація про типи моральних рішень та механізми, що їх зумовлюють, може стати важливою складовою морального самоаналізу індивіда та запорукою правильних рішень.

ДЖЕРЕЛА

- Надурак, В. (2016). Емоції та міркування у прийнятті моральних рішень. *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 10, 24–32.
- Надурак, В. (2017). Критичний аналіз надійності інтуїтивних моральних рішень. *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 11, 7–15.
- Bartels, D.M., Bauman, C.W., Cushman, F.A., Pizarro, D.A., McGraw, A.P. (2015). Moral Judgment and Decision Making. In: *The Wiley Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making* (pp. 479–516). Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Borry, P., Schotsmans, P., Dierickx, K. (2004). Editorial. Empirical ethics: A challenge to bioethics. In: *Medicine, Health Care and Philosophy*, 7 (1), 1–3.
- Evans, J.St.B.T., Stanovich, K.E. (2013). Dual-Process Theories of Higher Cognition: Advancing the Debate. In: *Perspectives on Psychological Science*, 8 (3), 223–241.
- Gigerenzer, G. (2008). Moral Intuition = Fast and Frugal Heuristics? In: *Moral Psychology*. Vol. 2: The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity (pp. 1–26). S.I.: MIT Press.
- Gigerenzer, G. (2008). Reply to Comments. In: *Moral Psychology*, Vol. 2: The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity (pp. 41–66). S.I.: MIT Press.
- Greene, J.D. (2014). Beyond Point-and-Shoot Morality: Why Cognitive (Neuro) Science Matters for Ethics. In: *Ethics*, 24 (4), 695–726.
- Gürçay, B., Baron, J. (2017). Challenges for the sequential two-system model of moral judgment. In: *Thinking & Reasoning*, 23 (1). DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13546783.2016.1216011>.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. In: *Psychological Review*, 108 (4), 814–834.

- Haidt, J., Kesebir, S. (2010). Morality. In: *Handbook of Social Psychology* (vol. 2, pp. 797–832). Hoboken, New Jersey: Wiley.
- Helion, C., Pizarro, D.A. (2015). Beyond dual-processes: The interplay of reason and emotion in moral judgment. In: *Springer Handbook for Neuroethics* (pp. 109–125). S.l.: Springer Netherlands.
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: mapping bounded rationality. In: *American Psychologist*, 58 (9), 697–720.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Mallon, R., Nichols, S. (2011). Dual Processes and Moral Rules. In: *Emotion Review*, 3 (3), 284–285.
- Stanovich, K.E., West, R.F. (2000). Individual Differences in Reasoning: Implications for the Rationality Debate. In: *Behavioral and Brain Sciences*, 23 (5), 645–665.
- Tinghög, G., Andersson, D., Bonn, C., Johannesson, M., Kirchler, M., Koppel, L., Västfjäll, D. (2016). Intuition and Moral Decision-Making — The Effect of Time Pressure and Cognitive Load on Moral Judgment and Altruistic Behavior. In: *PLoS ONE*, 11 (10). DOI: <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0164012>.

Одержано 01.07.2017

REFERENCES

- Nadurak, V. (2016). Emotions and Considerations in Taking Moral Decisions. [In Ukrainian]. *Antropologichni vymiry filozofskykh doslidzhen*, 10, pp. 24-32. [= Надурак 2016]
- Nadurak, V. (2017). Critical Analysis of Reliability of Intuitive Moral Decisions [In Ukrainian]. *Antropologichni vymiry filozofskykh doslidzhen*, 11, pp. 7-15. [= Надурак 2017]
- Bartels, D.M., Bauman, C.W., Cushman, F.A., Pizarro, D.A., McGraw, A.P. (2015). Moral Judgment and Decision Making. In: *The Wiley Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making* (pp. 479-516). Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Borry, P., Schotsmans, P., Dierickx, K. (2004). Editorial. Empirical ethics: A challenge to bioethics. In: *Medicine, Health Care and Philosophy*, 7 (1), 1-3.
- Evans, J.St.B.T., Stanovich, K.E. (2013). Dual-Process Theories of Higher Cognition: Advancing the Debate. In: *Perspectives on Psychological Science*, 8 (3), 223-241.
- Gigerenzer, G. (2008). Moral Intuition = Fast and Frugal Heuristics? In: *Moral Psychology*. Vol. 2: The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity (pp. 1-26). S.l.: MIT Press.
- Gigerenzer, G. (2008). Reply to Comments. In: *Moral Psychology*, Vol. 2: The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity (pp. 41-66). S.l.: MIT Press.
- Greene, J.D. (2014). Beyond Point-and-Shoot Morality: Why Cognitive (Neuro) Science Matters for Ethics. In: *Ethics*, 24 (4), 695-726.
- Gürçay, B., Baron, J. (2017). Challenges for the sequential two-system model of moral judgment. In: *Thinking & Reasoning*, 23 (1). DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13546783.2016.1216011>.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. In: *Psychological Review*, 108 (4), 814-834.
- Haidt, J., Kesebir, S. (2010). Morality. In: *Handbook of Social Psychology* (vol. 2, pp. 797-832). Hoboken, New Jersey: Wiley.
- Helion, C., Pizarro, D.A. (2015). Beyond dual-processes: The interplay of reason and emotion in moral judgment. In: *Springer Handbook for Neuroethics* (pp. 109-125). S.l.: Springer Netherlands.
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: mapping bounded rationality. In: *American Psychologist*, 58 (9), 697-720.
- Kahneman D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

- Mallon, R., Nichols, S. (2011). Dual Processes and Moral Rules. In: *Emotion Review*, 3 (3), 284–285.
- Stanovich, K.E., West, R.F. (2000). Individual Differences in Reasoning: Implications for the Rationality Debate. In: *Behavioral and Brain Sciences*, 23 (5), 645–665.
- Tinghög, G., Andersson, D., Bonn, C., Johannesson, M., Kirchler, M., Koppel, L., Västfjäll, D. (2016). Intuition and Moral Decision-Making — The Effect of Time Pressure and Cognitive Load on Moral Judgment and Altruistic Behavior. In: *PLoS ONE*, 11 (10). DOI: <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0164012>.

Received 01.07.2017

Віталій Надурак

ДВА ТИПИ МОРАЛЬНИХ РІШЕНЬ

У статті проаналізовано та здійснено класифікацію головних різновидів моральних рішень. Засадовими для класифікації є два типи моральних рішень, які відповідають двом типам когнітивних процесів, описаних Д. Канеманом (Система 1 та Система 2). Поділяючи критичні зауваження Дж. Еванс та К. Станович щодо термінів «Система 1» та «Система 2», ми пропонуємо вести мову про перший та другий типи процесів прийняття моральних рішень, результатом яких, у свою чергу, є моральні рішення першого та другого типів. До першого (інтуїтивного) типу належать автоматичні, швидкі, прийняті в режимі мінімальних зусиль та контролю моральні рішення. До другого типу належать моральні рішення, яким передують цілеспрямовані міркування індивіда. Головними різновидами моральних рішень першого типу є: 1) інтуїтивно-емоційні моральні рішення, тобто рішення, прийняті під впливом емоцій, які супроводжують процес прийняття моральних рішень (наприклад, емпатії, сорому, довіри, турботи, відрази); 2) інтуїтивно-нормативні моральні рішення, тобто рішення, прийняті під впливом засвоєних до автоматизму соціокультурних норм; 3) рішення, прийняті під впливом морально-ризикових психологічних схильностей (це схильності (упередження, соціальні евристики тощо), які, не усвідомлюючись людиною, примушують її міркувати у певному напрямку та приймати рішення, які інколи є неприйнятними з точки зору логіки та етики). Моральні рішення першого типу є готовими рішеннями, які були сформовані у процесі біосоціокультурної еволюції чи індивідуального досвіду особи. Сприймаючи сигнали середовища, мозок людини несвідомо співвідносить їх з тими відповідями, які має, і, знайшовши відповідність, автоматично та швидко пропонує готове рішення. Різновидами моральних рішень другого типу є: 1) раціоналізовані моральні рішення (раціоналізацією у цьому випадку є міркування, що мають місце після інтуїтивної реакції та покликані виправдати, обґрунтувати, прояснити її перед остаточним рішенням); 2) раціональні моральні рішення — рішення, засадовими для яких є свідомо обрані моральні правило, принцип чи норма.

Ключові слова: моральне рішення, моральна інтуїція, моральне міркування, двосистемний підхід, двопроесна теорія моральних суджень.

Vitaliy Nadurak

TWO TYPES OF MORAL DECISION-MAKING

This paper analyzes and classifies the main kinds of moral decisions. The classification is based on two types of moral decisions corresponding to the two types of cognitive processes described

by D. Kahneman (System 1 and System 2). Sharing critical remarks of J. St. B. T. Evans and K. Stanovich concerning the terms «System 1» and «System 2», we suggest two types of moral decision-making processes (their result, in turn, are moral decisions of the first and second types). The first (intuitive) type includes moral decisions which are automatic, fast, accepted with little or no effort and voluntary control. The second type includes moral decisions preceded by the deliberate reasoning. The main kinds of moral decisions of the first type are as follows: 1) intuitively emotional decisions (i.e. the decisions made under the influence of emotions that accompany moral decision-making process such as empathy, shame, trust, concern, disgust, etc.); 2) intuitively normative decisions (decisions, made under the influence of learned to automaticity sociocultural norms); 3) the decisions made under the influence of moral risky psychological inclinations — unconscious human tendencies (cognitive biases, social heuristics, etc.) that make us think in a certain way and make decisions which are sometimes unacceptable from the logical and ethical point of view. Moral decisions of the first type are ready-made decisions that have been formed in the process of biosociocultural evolution or individual human experience. Perceiving environmental signals, the human mind unconsciously correlates them with ready-made answers and, finding a match, it automatically and quickly offers a ready-made decision. Kinds of moral decisions of the second type are: 1) rationalized moral decisions where rationalization is defined as reasoning occurring after intuitive reaction that explains, justifies and clarifies it before the final decision; 2) rational moral decisions, i.e. the decisions based on a consciously chosen ethical rule, principle or norm.

Keywords: moral decision, moral intuition, moral reasoning, dual-system approach, dual-process theory of moral judgement.

Надурак, Віталій — доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових інтересів — етика, теорія прийняття моральних рішень.

Nadurak, Vitaliy — Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Academic interests: ethics, moral decision-making theory.
